

Educació i Cultura
(UIB) núm. 7 1989

**CIÈNCIES MÈDIQUES I CIÈNCIES DE
L'EDUCACIÓ: UNA INTERACCIÓ AMB
HISTÒRIA. (NOTES PER A UNA
CONTEXTUALITZACIÓ DE JOAN
IGNASI VALENTÍ)**

**Antoni Contreras
Alexandre Garcia
Jaume Oliver**

Introducció

Una primera aproximació a l'obra del doctor Valentí en ocasió del cinquantenari de la seva mort (Oliver, 1986) obria una perspectiva d'investigació pluridisciplinària referida a aquells aspectes de l'educació on es dona una confluència de la perspectiva pròpiament pedagògica i de la perspectiva mèdica. En aquest sentit, es tractava d'aprofundir tant en aspectes teòrics de la reflexió científica sobre el fet educatiu com en

realitzacions pràctiques i estudiar amb detall les aportacions dels professionals de la Medicina a l'Educació. I, tot això, en els contextos històrics, ideològics i culturals que condicionaven aquestes interrelacions, teòriques i pràctiques, de les Ciències Mèdiques i de les Ciències de l'Educació.

Certament, la interrelació entre els dos àmbits científics esmentats ni és nova ni és casual. Amb tota justícia i amb rigor històric es pot afirmar que constitueix un fet continuat i sistemàtic que, d'altra banda, ha suposat un tal enriquiment i avenç en l'àmbit educatiu que, sense gens de pos d'exagerar, es pot deduir que l'estat actual de les Ciències de l'Educació seria molt diferent si aquesta interrelació no s'hagués produït.

Aquesta tesi, sostinguda amb entusiasme per A. Medici (1941) i analitzada amb major profunditat per, entre d'altres, H. Lane (1976), arriba a defensar que les vertaderes arrels del Moviment de l'Escola Nova es troben en les aportacions dels metges-educadors francesos, Jean Marc Gaspar Itard (1774-1838) i Édouard Séguin (1812-1880), aportacions que constituïren importantíssims precedents d'uns altres dos metges educadors: el belga Ovide Decroly (1871-1932) i la italiana Maria Montessori (1870-1952).

"Lorsqu'on étudie ce qui, depuis les premières recherches, a été tenté par les pionniers, on est, en effet, forcé de convenir que l'expression la plus fidèle de l'Éducation Nouvelle se trouve dans l'oeuvre des quatre médecins-éducateurs, Itard, Séguin, Montessori et Decroly" (Medici, 1982, 33).

Les realitzacions pràctiques

Al llarg del segle XIX i de l'inici del segle XX sorgeixen repetides iniciatives i realitzacions institucionals, socials i educatives on es constata la confluència d'ambdues perspectives, mèdica i pedagògica, que constitueixen exemples clars d'una ben arrelada tradició.

Fonament i clau de totes, en un o altre sentit, fou el corrent conegut com a Higienisme, del qual és considerat introductor a l'Estat espanyol el polifacètic metge català Pere Felip Monlau i Roca (1808-1871) per la publicació de les seves obres *Abajo las murallas*, *Elementos de higiene pública* i *Higiene industrial*, definit per la preocupació per les condicions i els factors personals o ambientals que influeixen en la salut física i mental i/o possibiliten la difusió de malalties (corrent que s'havia estès principalment per Anglaterra per la seva ràpida i molt intensa industrialització). Lògicament, ben aviat es prengué consciència de la gran correlació entre salut i medi sòcio-econòmic, i es descobrí la impossibilitat de l'avanç sanitari sense una millor justícia social (alimentació, habitatge, treball en condicions dignes, etc.) i sense una educació generalitzada (desaparició de l'analfabetisme i educació sanitària, com a punts de partida), convicció que s'associà a ideologies liberals o progressistes.

Conseqüents amb aquesta forma de pensar, molts de metges exigeixen millores urbanístiques (clavegueram, habitatges socials, carrers i places amples, etc.), i s'arriba a la definició d'un perfil d'edifici escolar dotat de les mateixes característiques —o millors— que els habitatges particulars (ubicació adequada, ventilació, il·luminació, seguretat, capacitat, etc.) i a la caracterització de la població escolar com el primer col·lectiu necessitat d'assistència sanitària preventiva (vacunes, bona alimentació, vida a l'aire lliure i correctes hàbits de comportament sanitari).

A Mallorca l'actuació dels professionals de la Medicina fou insistent i exemplar, tant individualment com de forma col·legiada.

El Col·legi de Metges, anomenat aleshores Col·legi Mèdico-Farmacèutic, associà la higiene a la vida i el progrés dels municipis. Ja l'any 1889 es projectà la realització d'una *Topografia mèdica de Palma*; l'any 1890 Antoni Mayol llegeix, com a discurs inaugural a la Reial Acadèmia de Medicina, el treball *Concepto médico topográfico del clima de Palma, comparado con el de las restantes islas del archipiélago Balear y en relación con la climatología en general*; l'any 1893 Bartomeu Bordoy fa

tres conferències sobre *Higiene pública en la ciudad de Palma*. L'any 1899 Guillem Serra titulava el seu discurs inaugural del Col·legi Mèdico-Farmacèutic *Algunas consideraciones sobre higiene y educación de la mujer*, i el mateix any el Col·legi organitzà un curs de lliçons públiques sobre higiene en mallorquí i dirigides als obrers, curs que es repetí l'any 1900 dirigit al públic en general amb el títol *Conferencias públicas sobre temas de higiene*. Gabriel Oliver i Mulet fa també com a discurs inaugural en el Col·legi Mèdico-Farmacèutic l'any 1902 unes *Disgresiones sobre higiene* (dividit en dues parts: *Higiene urbana* i *Higiene escolar*) i publica, ja l'any 1923, l'interessant opuscle *Escuelas al aire libre* (Tomás, 1985).

És en aquest context, tan sols indicat amb l'exemple de poques explicacions però molt significatives, que s'expliquen un bon grapat de realitzacions, simultànies o posteriors.

L'organització progressiva de la inspecció mèdico-escolar a la majoria de països; la massiva construcció d'edificis escolars segons els criteris referits; la generalització de la pràctica de les colònies escolars; el naixement i el desenvolupament de la Psicologia escolar; la gradual institucionalització de l'educació de deficients; la valoració de la gimnàstica i dels treballs manuals a l'escola; la inclusió de matèries com "Higiene" o "Higiene escolar" en els plans d'estudis per a la formació dels mestres, són, entre d'altres, realitzacions inspirades en el moviment higienista.

Recordem, per acabar aquest apartat, que el Congrés Nacional d'Educació que, inspirat pel liberalisme pedagògic, havia preparat la comissió sorgida del Museu Pedagògic Provincial de Palma de Mallorca per a l'any 1920 (que no arribà a fer-se per diverses raons), titulava la seva Secció 7a. "La higiene Social en la Educación y la higiene Social", i comprenia aspectes tals com "Educación de niños delincuentes", "Educación de niños anormales", "Los espectáculos para niños", "Fatiga-Vacaciones-Paseos", "La naturaleza en las ciudades y en la escuela", "La cultura física en la escuela primaria", "Organización higiénica de las escuelas. Inspección Médico-escolar".

Guàrdia, Lafora, Darder, exemples del paradigma metge-educador

Com a personificacions de la confluència de la perspectiva mèdica i de la perspectiva pedagògica, un bon grup de metges constitueixen, arreu del món, amb la seva vida i la seva obra, exemples del paradigma metge-educador, referible, de forma especial, a Joan Ignasi Valentí i Marroig.

A més dels ja esmentats, indubtables fonaments de la ciència pedagògica, Itard, Séguin, Decroly i Montessori, cal fer una referència, obligada per les connotacions emblemàtiques de la seva persona, a l'il·lustre pedagog Pablo Montesinos (1791-1849), estudiant de Medicina a Salamanca i metge des de l'any 1806 (professió que exercí a l'exèrcit i com a director dels banys de Ledesma i Alauje), que, per la seva ideologia liberal, fou desterrat a Londres (1823-1833), i dedicà els seus esforços, a la tornada, a l'educació dels pàrvuls (és autor de *El manual del maestro del párvulo*, 1840) i a la formació dels mestres (fou director de la primera Escola Normal creada a Madrid l'any 1839), entre altres càrrecs i ocupacions dins el món de l'Educació.

D'una forma especial, però, s'han de destacar tres casos, més pròxims a nosaltres. Dos d'ells nasqueren a les illes Balears i l'altre fou mestre de Valentí.

Josep Miquel Guàrdia i Bagur (Alaior, 1830 – París 1897), doctor en Medicina (Montpeller, 1853) i en Lletres (París, 1855), dedicà la seva vida a la docència i a la teorització pedagògica (Petrus, 1985). Bibliotecari adjunt de l'Acadèmia Imperial de Medicina (1861-1869), professor d'Humanitats en el Collège Sainte Barbe (1865-1877), professor a l'École Monge (1877-1882) i professor de Moral al col·legi municipal de Chaptal (1883-1894), Guàrdia uní a la seva activitat quotidiana un interessant treball com a publicista, sovint envoltat de polèmica.

Les dues obres de Guàrdia més acurades i de major contingut pedagògic són: *L'Éducation dans l'École Libre. L'Écolier. Le Maître. L'Enseignement* (1880) i *L'État enseignant et l'École Libre suivi d'une conversation entre un médecin et un philosophe* (1883). A la primera d'aquestes obres, Guàrdia denuncia la situació "oficial" de l'ensenyament

a França, i manifesta la seva confiança en els centres de formació lliures; insisteix en la gran importància de la salut i la higiene; rebutja els internats i valora el paper de la família en l'educació; proposa l'abreujament de la jornada escolar; reclama l'adequació de l'ensenyament a les característiques de la infància; es refereix a la necessitat del laïcisme en l'ensenyament; reclama l'educació en la llibertat, en el raonament i en la responsabilitat moral; valora el contacte amb l'entorn; explica la necessitat de l'aprenentatge simultani de la lectura i de l'escriptura i defensa un caràcter més viu de la gramàtica. A la segona s'hi troba un Guàrdia més radicalitzat que s'oposa frontalment a l'Estat i a l'Església, massa àvids de poder i de control, i reclama una educació amb organització lliure i laica, defensa una educació natural i monista (integradora) i esbossa una antropologia amb perspectiva positivista i integradora.

Guàrdia constitueix, per tot això, un cas paradigmàtic de metge-pedagog. Preocupat per l'home, cerca i recerca a moltes i molt variades fonts (domina el català, castellà, francès, llatí, grec, sànscrit, hebreu i alemany) per respondre a tantes qüestions. Teoritza sobre l'educació, tant en els aspectes personals com en els polítics; proposa unes pautes de renovació –urgent per ell– en el millor esperit de l'Escola Nova. Metge-filòsof (des d'aquesta perspectiva fou estudiant per T. Carreras Artau), heterodox enfront de moltes ortodòxies (així el qualifica M. Menéndez y Pelayo), fou capaç de realitzar una síntesi entre el positivisme i l'humanisme (amb un fort substrat d'estoïcisme) i apropar-se a la problemàtica educativa des d'una extraordinària cultura i des de l'experiència docent de tota una vida. Liberal-republicà i càustic amb l'Estat i l'Església com a institucions, confià els nous camins en l'àmbit de l'educació a les iniciatives privades. Part del seu cos –el cervell– es conserva al Museu de l'Home, a París, justament al costat del d'Itard, tantes vegades esmentat com a iniciador de la nissaga de metges-educadors a l'època contemporània.

Gonzalo Rodríguez Lafora (Madrid, 1886-1971), metge psiquiatre format a Madrid, a Alemanya i a França, investigador en l'àmbit de la

Histopatologia, fou nomenat l'any 1914 vice-secretari del Patronat Nacional de Subnormals, tasca que li féu publicar l'any 1917 la important obra *Niños mentalmente anormales*, on fa una completa revisió dels coneixements teòrics sobre les deficiències intel·lectuals, amb un bon capítol dedicat a la psicometria i a l'exposició de la seva experiència en el tractament d'aquests deficients. Cofundador, l'any 1920, de la publicació *Archivos de Neurobiología* i cada vegada més inclinat a la Psicologia i Pedagogia dels deficients, fundà, l'any 1925, l'Instituto Médico Pedagógico. L'any 1927 ocupà el càrrec de vice-president (Cajal n'era el president) de la just creada Liga Española de Higiene Mental. Nomenat, l'any 1931, president del Consejo Superior Psiquiátrico, lluità per una necessària reforma de l'assistència hospitalària. Cap del Departament de Psiquiatria de l'Hospital Provincial de Madrid per oposició, durant la guerra donà suport al Govern de la República, treballà com a traumatòleg a València i patí l'exili a Mèxic fins a l'any 1947. Recobrada la plaça a l'Hospital Provincial de Madrid, repregué la seva activitat com a publicista, allunyat ara de les vessants pedagògiques i manicomials.

Emili Darder i Cànaves (Palma, 1895-1937) sols en una vintena d'anys d'exercici professional desenvolupà una ingent i variada tasca social, cultural i educativa, i assolí un exemplar protagonisme polític que, dissortadament per a ell i per a la col·lectivitat, el conduí a una tràgica i injusta mort (Forteza-Rei, 1976).

Col·legiat com a metge l'any 1918, obtingué el grau de doctor a Madrid, l'any 1924. Després de la corresponent oposició i permuta, és nomenat cap del Servei d'Epidemiologia de l'Institut Provincial d'Higiene de les Balears l'any 1924, i ingressa, dos anys després, a la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Palma. Darder compatibilitzava el treball de laboratori amb la impartició de nombroses conferències per tot Mallorca que traspuaven la inquietud reformista i la fe en l'educació higiènica del conferenciant, protagonista d'una exemplar tasca de pedagogia social i d'educació popular.

Cofundador de l'Associació per la Cultura de Mallorca, fou president d'aquesta entitat des de l'any 1925 fins a l'any 1931: organitzà

una gran quantitat d'actes, cursets, exposicions i publicacions, i creà, l'any 1930, Joventut Escolar, secció juvenil d'aquesta associació. Organitzà Darder, l'any 1930, una gran Exposició d'Higiene Social (per cert, amb la col.laboració de Valentí, entre d'altres), que tingué un gran èxit i ressò social, sols una mostra de la seva intensa actuació professional.

Darder fou regidor de l'Ajuntament de Palma des de l'any 1931 i batle des de l'any 1933 (separat l'any 1934 i reposat al febrer de 1936). Membre del Partit Republicà Federal de Mallorca, fundador d'Acció Republicana de Mallorca, l'any 1932, i d'Esquerra Republicana Balear, fou víctima dels abusos institucionalitzats, i fou jutjat per un tribunal militar i afusellat l'any 1937.

Les dues realitzacions més significatives de Darder foren: el Projecte General de construccions escolars i la creació del Servei de la Inspecció Mèdico-higiènica Escolar, ambdues possibilitades pel càrrec de regidor de l'Ajuntament de Ciutat (Janer, 1983).

Amic de l'inspector d'Ensenyament Primari Joan Capó, i visitador assidu de menjadors escolars i colònies d'infants, Emili Darder gaudí d'una gran popularitat entre el magisteri, per tal com impregnava cada una de les seves actuacions d'una profunda visió pedagògica i d'una forta empremta personal.

CONCLUSIÓ

La interacció entre Ciències Mèdiques i Ciències de l'Educació ofereix un vast camp d'investigació, sols iniciat en l'àmbit de les illes Balears, i mereix una acurada dedicació a nivell interdisciplinari.

Aquesta comunicació ofereix alguns aspectes, merexidors d'àmplies monografies, d'aquesta investigació, iniciada a partir de l'estudi de la vida i de l'obra del doctor Joan Ignasi Valentí i Marroig.

BIBLIOGRAFIA

- Forteza-Rei, J. (1976): "Semblança biogràfica del Dr. Emili Darder Cànaves". *Lluc*. Núm. 663, 14-17.
- Janer Manila, G. (1983): *Emili Darder i la política sanitariu-escolar de l'Ajuntament de Ciutat en temps de la Segona República*, Monografies del Departament de Dinàmica Educativa, Ajuntament de Palma.
- Lane, H. (1984): *El niño salvaje de Aveyron*, Alianza Editorial, Madrid (l'edició en anglès és de 1976).
- Medici, A. (1982): *L'Éducation Nouvelle*. P U F (12a. edició; la 1a. és de 1941), Paris.
- Oliver Jaume, J. (1986): "Dr. Joan Ignasi Valentí Marroig. In memoriam", *Lluc*, juny, 4-5.
- Petrus Rotger, A. (1985): *José Miguel Guardia. Personalidad y doctrina pedagógica*, Ayuntamiento de Alayor.
- Tomás Monserrat, J. (1985): *Medicina y Sociedad. El Colegio de Médicos de Baleares. 1882-1982*, Colegio Oficial de Médicos de Baleares, Palma de Mallorca.